

УДК 347.451.031

О.Ю. ЧЕРНЯК, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВ СПОЖИВАЧА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

***Ключові слова:** споживач, цивільно-правовий статус споживача, зміст цивільно-правового статусу споживача, спеціальні права споживачів, класифікація прав споживачів*

При укладенні та виконанні договорів з метою задоволення різноманітних особистих побутових потреб осіб виникає необхідність в ретельній регламентації прав і обов'язків сторін, встановленні відповідальності за їх невиконання або неналежне виконання і порядку захисту порушених прав.

Реформування суспільства і держави, що є невідворотним при переході до ринкової економіки, вимагає формування нових підходів до правового регулювання суспільних відносин, орієнтованих на всебічну охорону прав і законних інтересів в отриманні якісних і безпечних товарів (робіт, послуг), забезпеченні свободи їхнього вибору. Встановлення особливих соціальних гарантій дотримання прав споживачів покликане також сприяти посиленню конкуренції серед суб'єктів підприємницької діяльності, підвищенню їхньої відповідальності.

Проблема захисту прав споживачів вже давно отримала міжнародне значення і актуальність її теоретичного дослідження навряд чи може викликати сумнів. У світовій практиці вироблений цілий комплекс основоположних прав споживачів, до яких належать права на отримання якісних і безпечних товарів (робіт, послуг), на освіту, інформацію, повне відшкодування заподіяної шкоди, на судовий захист, право на об'єднання в громадська організації і ряд інших.

Нормотворча активність у сфері захисту прав споживачів протягом останніх років свідчить про важливість цього напрямку для суспільства. Прийняття в 2005 році нової редакції Закону України "Про захист прав споживачів" ознаменувало собою тенденцію посилення законодавчих гарантій дотримання прав споживачів і їх захисту.

У той же час аналіз судової практики свідчить про те, що в судах розглядається значна кількість спорів, пов'язаних з порушенням законодавства про захист прав споживачів. При цьому суди зазнають значних труднощів, пов'язаних, в першу чергу, із проблемою визначення кола відносин, що регулюються законодавством про захист прав споживачів.

Захист прав споживачів — це одне з провідних завдань кожної цивілізованої держави, бо незалежно від політичної й економічної ситуації в країні люди купують товари і користуються різними послугами.

Основою захисту прав споживачів є положення Розділу II Конституції України [1], яким визначено права, свободи та обов'язки людини та громадянина і, зокрема, ч.3 ст.42, де передбачено, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. Крім того, ст.50 Конституції України передбачає право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; також гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побутової, а також право на її поширення.

Без правильного теоретичного вирішення проблем, пов'язаних з правовим статусом суб'єктів суспільних відносин і, зокрема, з правовим статусом споживачів, не можна успішно вирішувати питання, що стосуються форм і методів дії цивільного права на суспільні відносини, і визначити досить повно відповідно до вимог сучасності необхідні засоби подальшого вдосконалення правового

регулювання суспільних відносин. Правильне освітлення та узагальнення шляхів і засобів правового регулювання значною мірою також залежить від визначення правильного, єдиного змісту використовуваних правових понять.

Проте коло осіб, які охоплюються поняттям “споживач”, визначається у законодавстві України досить неоднозначно. Тому таке базове поняття законодавства про захист прав споживачів, як “споживач”, та визначення його цивільно-правового статусу потребує дослідження та удосконалення. Особливої актуальності питання захисту прав споживачів набуває у зв’язку з тим, що цей правовий інститут належить до пріоритетних сфер адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (ст.ст.51, 52, 75 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. [2], розділу 5 Закону України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” [3]). Посилену увагу до захисту прав споживачів простежуємо і у проекті Конституції для Європи (ст.ІІІ-120, ІІІ-235) [4].

Аналізу проблем захисту прав споживачів присвячено наукові праці багатьох учених, серед яких В. Белих, В. Богдан, А. Комаров, Е. Корнілов, Л. Левчук, А. Парамонова, Є. Проскуріна, В. Опришко, М. Циганком, Л. Чапкевич та ін.

Дослідженню питань, пов’язаних із регулюванням відносин за участю споживача, присвячено ряд дисертаційних досліджень. Так, розгляду питань захисту прав споживачів в Україні за договором купівлі-продажу присвячено роботу С.А. Косінова [5], дослідженню організаційно-правових питань, пов’язаних із забезпеченням захисту прав споживачів в сфері якості товарів присвячена робота Т.О. Кагала [6], питання кримінальної відповідальності за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки розкриваються у роботі

О.М. Готіна [7], питанням цивільно-правового захисту прав споживачів за законодавством України приділено належну увагу у роботі Г.А. Осетинської [8]. Дослідженню правовідносин, що виникають у зв’язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), присвятила свою роботу О.П. Письменна [9].

Метою дослідження є визначення змісту цивільно-правового статусу споживача в цілому та такого його елементу як “права споживачів”, дослідження критеріїв їх класифікації та виокремлення видів таких прав за законодавством України та Європейського Союзу. Новизна статті полягає у визначенні спеціального цивільно-правового статусу споживача із виокремленням елементу такого статусу – прав споживачів, проведенні класифікації прав споживачів.

Із урахуванням теми дослідження найбільший інтерес представляє конструкція спеціального правового статусу, що може бути визначений як закріплене нормами права положення відособленої за певними ознаками соціальної групи, що характеризує особливий стан особи, обумовлене тією соціальною роллю, що вона виконує в цій соціальній групі. Категорія спеціального правового статусу конкретна, спеціалізована, тому що виконує функцію соціальної диференціації, заснованої на якій-небудь юридично значимій засаді: вік, споріднення, стані здоров’я, професія, особлива соціальна роль суб’єкта й інших ознак. Спеціальний правовий статус визначає специфічні права й обов’язки, особливе положення певної категорії суб’єктів.

Спеціальний правовий статус виконує стосовно загального правового статусу або функцію доповнення останнього, шляхом надання додаткових прав (наприклад, правовий статус споживача), або його обмеження (правовий статус підсудного). Загальний правовий статус залишається основою, необхідною передумовою спеціального правового статусу, що, у свою чергу, конкретизує положення певної групи суб’єктів, тим самим, коректуючи загальний правовий статус.

При цьому, чим більша міра конкретизації, тим вища ефективність правового регулювання.

Аналіз загальнотеоретичного розуміння конструкції спеціальний правовий статус дозволяє віднести правовий статус споживача до числа спеціальних правових статусів, що належать суб'єктам окремої соціальної групи, виділеної за такою ознакою, як їх особлива соціальна роль, обумовлена необхідністю їхнього спеціального захисту державою шляхом створення додаткових гарантій охорони прав і законних інтересів, викликана необхідністю усунення економічної нерівності контрагентів. На основі цього, правовий статус споживача, являє собою закріплене законодавством про захист прав споживачів особливе правове положення особи, що придбаває (або має намір придбати) або використовує продукцію винятково для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Традиційно у науковій літературі питання захисту прав споживачів розглядаються через аналіз окремих прав споживачів, особливостей їхнього захисту, тобто окремі елементи спеціального правового статусу.

Говорячи про зміст правового статусу споживача, можна стверджувати, що наявність правосуб'єктності у складі елементів спеціального правового статусу підтримується в науці, однак замість категорії спеціальної правосуб'єктності одні автори пропонують використати поняття спеціальної правоздатності, інші вважають, що правильніше говорити про спеціальну дієздатність [10, с.87-88]. Так, В.В. Рівний вважає, що "збірна категорія правоздатності" лише констатує потенційну наявність у суб'єкта різноманітних прав. У цьому значенні правоздатність має надгалузевий (загальнотеоретичний) характер і не вимагає градації за галузевою ознакою. На думку автора, спеціальні права й обов'язки є елементом правоздатності кожного, однак реалізувати їх може лише особа, що належить до даного правового модусу

(мова йде про модус підприємця). Тому відмежування осіб, що належать до певної соціальної групи від усіх інших осіб "лежить у площині їхньої дієздатності, а не однакової їй рівної для всіх правоздатності", а тому для цілей "відокремлення правових модусів" вірніше, використовувати "не інститут їхньої спеціальної правоздатності, а ознака більше специфічної модусної дієздатності..." [10, с.88].

З цією точкою зору важко погодитися, оскільки, по-перше, спеціальні права й обов'язки належать не "кожному", а лише суб'єктам, що належать до певної соціальної групи, а, отже, для реалізації спеціальних прав й обов'язків, у ряді випадків, дійсно необхідна наявність дієздатності. Це пов'язано з тим, що правоздатність не завжди є достатньою для участі суб'єктів у конкретних правовідносинах (у тому числі пов'язаних з реалізацією можливостей, закладених у спеціальному правовому статусі), і тоді необхідна одночасна наявність дієздатності (як, наприклад, у випадку із правовим модусом підприємця [11, с.34-35]). По-друге, це не виключає, а навпроти, припускає необхідність наявності сукупності даних елементів (спеціальної правоздатності й дієздатності) як необхідних передумов участі громадян у правовідносинах, пов'язаних з реалізацією спеціального правового статусу.

Специфіка прав й обов'язків - найбільш істотна й значима ознака спеціального правового статусу, що іноді приводить до отождолення спеціального правового статусу з елементами його змісту: спеціальними правами й обов'язками. Виділення спеціальних за характером прав і обов'язків аксіоматичне, тому що за їх допомогою й відбувається дослідження правового статусу. Але навряд чи вірно отождолювати саме поняття (спеціальний правовий статус) з елементом його змісту, нехай і специфічним, тому що ним воно не вичерпується. Це лише один елемент змісту, "ознака, з врахуванням якої можна узагальнити всі однорідні правові явища, і "вивести" поняття правового модусу" [11,

с.34; 12, с.12]. Дотримання такого підходу є не досить коректним через те, що ставить під сумнів можливість існування конструкції спеціального правового статусу, тому що традиційна конструкція прав й обов'язків просто по-новому називається. Категорія ж спеціального правового статусу має самостійне наукове значення й не повинна отожднюватися з жодною із правових категорій, що є її елементами. Суб'єктивні права й обов'язки може мати тільки суб'єкт права, можливість якого брати участь у правовідносинах, прямо передбачена державою, що виражається в категорії правосуб'єктності - можливості або здатності особи бути суб'єктом права, найбільш узагальненої можливості правоволодіння.

У Законі України "Про захист прав споживачів" в редакції від 01.12.2005 року [13] міститься весь перелік прав споживачів, зазначений у Законі від 12.05.1991 року [14], крім права на гарантований рівень споживання. До таких прав закон відносить у перелічує загальні (основні) права:

- захист своїх прав державою;
- належну якість продукції та обслуговування;
- безпеку продукції;
- необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);
- відшкодування шкоди (збитків), завданих дефектною чи фальсифікованою продукцією або продукцією неналежної якості, а також майнової та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією у випадках, передбачених законодавством;
- звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав;
- об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів) (ч.1 ст.4 Закону).

Захист прав споживачів завжди знаходився в центрі європейської політики. Починаю-

чи з 1975 року Співтовариством розпочався процес діяльності по гармонізації законодавства в цьому напрямку окремих країн-членів ЄС, що було закріплено договірним порядком в Амстердамському договорі. В ст.3 "Покращення захисту прав споживачів" це формулюється як основна задача Співтовариства, а в ст.153 Договору регламентуються деталі.

Європейська політика захисту прав споживачів ставить за мету розробку приписів щодо захисту здоров'я та безпеки продукції; забезпечення захисту економічних інтересів громадян ЄС, інформування споживачів.

Законодавство Європейського Союзу не має чіткого визначення прав споживачів, об'єднаного одним актом і загальними ознаками. Тому, досліджуючи такі права, ми дійшли висновку, що вони класифікуються за сферами правового регулювання, серед яких можна виділити такі:

- права споживача у сфері безпеки іграшок;
- права споживача у сфері безпеки ліків;
- права споживача у сфері реклами, заохочення, інформування споживачів;
- права споживача у сфері якості послуг у сфері туризму;
- права споживача у сфері укладення контрактів між постачальниками та споживачами;
- права споживача у сфері транспорту;
- права споживача у сфері якості послуг, що надаються засобами телекомунікацій;
- права споживача у сфері маркування продукції;
- права споживача у сфері фінансових послуг;
- права споживача у сфері якості послуг в енергетичній сфері;
- права споживача у сфері загальної безпеки продукції;
- права споживача у сфері відповідальності за недоброякісну продукцію;
- права споживача у сфері безпеки та якості продуктів харчування та продовольчої сировини.

Серед науковців існує така класифікація прав споживачів:

а) за джерелом закріплення:

- права що закріплені у Цивільному кодексі України;
- права, що закріплені у Законі України "Про захист прав споживачів".

б) права споживача, що зобов'язують до вчинення певних дій продавцем:

- право на демонстрацію зразку товару;
- право на надання повної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про товар.

в) права, що гарантуються споживачеві з приводу товару:

- право на якість;
- право на асортимент;
- право на належну тару/упаковку;
- право на кількість;
- право на об'єктивно визначену ціну.

г) права, що впливають з гарантії придатності:

- право на гарантійне обслуговування;
- право на строк придатності;
- право на післягарантійне обслуговування;
- право на абонентське обслуговування;
- право на право споживача на ознайомлення з певними документами: підтвердження дозволу на зайняття певним видом діяльності;
- право на визначення джерела отримання товару, що підтверджують якість товару [15, с.338-353].

Така класифікація не може бути прийнятою повністю, оскільки вона стосується виключно товарів, не поширюючись на роботи та послуги, а також у зв'язку з необґрунтованим "розчленуванням" деяких прав на більш детальні, що не має під собою доцільності та належних підстав. Наприклад, щодо прав споживачів щодо товару, слід визнати, що автори виходили із визначення такої істотної умови договору роздрібної купівлі-продажу, як умови про предмет, і всі його характеристики безпідставно перенесли на товар для класифікації прав споживачів.

На думку ряду науковців, крім основних

прав, споживачі мають й інші права, що в юридичній літературі названі спеціальними [16, с.14-15; 17, с.11]. Якщо загальні права належать будь-якому споживачеві при виникненні правовідносин з товаровиробником (виконавцем, продавцем), то наявність спеціальних прав обумовлено специфікою відповідних відносин сторін.

О.П. Письменна [9, с.17] до таких спеціальних прав споживачів відносить:

- права споживача у разі придбання ним товару неналежної якості;
- права споживача при придбанні товару належної якості;
- права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг);
- права споживача у разі придбання ним продукції у кредит;
- права споживача у разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями;
- права споживача у разі укладення договору на відстані;
- права споживача у сфері торговельного та інших видів обслуговування.

Із такою класифікацією спеціальних прав повністю погодитись не можна, оскільки така класифікація є безпідставно розширеною та такою, що є звичайним відображенням структури Закону України "Про захист прав споживачів"

І.О. Дудла пропонує таку систему прав споживачів, у яку входять:

а) права, що реалізуються у взаємовідносинах з державними органами:

- державний захист прав споживачів;
- об'єднання споживачів у громадські організації;
- звернення до суду та до інших уповноважених органів;

б) права, що реалізуються у відносинах з підприємствами торгівлі та сфери послуг:

- право на належну якість товарів (робіт, послуг);
- право на безпеку товарів (робіт, послуг);
- право на інформацію про товари (роботи, послуги);

ти, послуги);

- право на відшкодування шкоди, завданої товарами (роботами, послугами) неналежної якості [18, с.23].

На нашу думку, з такою класифікацією прав споживачів можна повністю погодитись.

Визнавши думку ряду авторів щодо існування класифікації прав споживачів на загальні та спеціальні, вклавши у дослідження весь досвід законодавства Європейського Союзу у цій сфері, пропонуємо такий їх поділ за динамікою розвитку правовідносин за участю споживача:

а) загальні права споживача:

- право на інформацію про продукцію;
- право на належну якість продукції;
- право на безпеку продукції;
- право на гарантійне та післягарантійне обслуговування продукції;
- право на захист.

б) спеціальні права:

- права споживача при купівлі товарів;
- права споживача при виконання робіт, наданні послуг.

Підсумовуючи усе вищевикладене, слід визначити, що аналіз загальнотеоретичного розуміння конструкції “спеціальний правовий статус” дозволяє віднести правовий статус споживача саме до числа спеціальних правових статусів.

Спеціальний правовий статус споживача має своє вираження у спеціальній правосуб’єктності (у єдності спеціальної правосуб’єктності) і спеціальних правах й обов’язках особи, законних інтересах в суб’єктивному змісті і у правових нормах у об’єктивному змісті.

Класифікацію прав споживачів, як елементу такого спеціального правового статусу можна провести за рядом критерії і виділити права, що реалізуються у взаємовідносинах з державними органами та права, що реалізуються у відносинах з підприємствами торгівлі та сфери послуг, а також загальні та спеціальні права споживачів. Кожне з вищевикладених прав підлягає подальшій деталізації та

поділу на інші права, а також визначення у загальній системі прав споживача, що може скласти предмет подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР України. -1996. -№ 30 -Ст.141.
2. Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною (підписана -14.06.1994 р.; ратифікована Україною -10.11.1994 р.; набрала чинності -01.03.1998 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 2003. -№ 8.
3. Закон України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 18.03.2004 р. // ВВР. -2004. -№ 29. -Ст.367.
4. Конституция Европейского Союза: Договор, устанавливающий Конституцию для Европы (с комментарием). -М.: ИНФРА-М, 2005. -622 с.
5. Косінов С.А. Теоретичні проблеми захисту прав споживачів в Україні за договором купівлі-продажу: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. -Х., 1999. -20 с.
6. Кагал Т.О. Організаційно-правові питання забезпечення захисту прав споживачів в сфері якості товарів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. -К., 1998. -20 с.
7. Готін О.М. Кримінальна відповідальність за випуск або реалізацію недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки (проблеми теорії та практики): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. -К., 2003. -21 с.
8. Осетинська Г.А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. -К., 2006. -20 с.
9. Письменна О.П. Правовідносини, що виникають у зв’язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. -К., 2006. -21 с.

10. Ровный В.В. О категории «правовой модус» и ее содержании // Государство и право. -1998. -№ 4. -С.87-89.
11. Григоренко С.М. Специфика гражданско-правового статуса индивидуального предпринимателя // Юридический вестник. - 2001. -№ 1. -С.34-37.
12. Мананкова Р.П. Правовой статус членов семьи по советскому законодательству. - Томск, 1991. -189 с.
13. Закон України “Про захист прав споживачів” від 12.05.1991 р. в редакції Закону України від 01.12.2005 р. // ВВР України. - 2006. -№ 7. -Ст.84.
14. Закон України “Про захист прав споживачів” від 12.05.1991 р. // ВВР. -1991. -№ 30. -Ст.379.
15. Хавронюк Н.И., Мельник Н.И. Законодательство Украины о торговле. -К., 1997. -Ч.2. -512 с.
16. Шабля Б.А. Права потребителей при выполнении работ (оказании услуг) и их защита: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. - Омск, 1999. -25 с.
17. Комментарий к Закону РФ “О защите прав потребителей”: Постатейный /Под общ. ред. М.Ю. Чельшева. -М.: Юрайт-М, 2002. - 345 с.
18. Дудла І.О. Захист прав споживачів: Навчальний посібник. -К.: Центр учбової літератури, 2007. -448 с.

Черняк О.Ю. Класифікація прав споживача за законодавством України та Європейського Союзу // Форум права. -2008. - № 2. –С.458-464 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08coytes.pdf>

На підставі аналізу законодавства України та Європейського Союзу проведено комплексне дослідження по визначенню поняття та змісту цивільно-правового статусу споживачів із виокремленням елементу такого статусу – прав споживачів. Проведено класифікацію прав споживачів. Визначено загальні та спеціальні права споживачів.

***

Черняк Е.Ю. Классификация прав потребителей по законодательству Украины и Европейского Союза

На основании анализа законодательства Украины и Европейского Союза проведено комплексное исследование по определению понятия и содержания гражданско-правового статуса потребителей с выделением элемента такого статуса - прав потребителей. Проведена классификация прав потребителей. Определено общие и специальные права потребителей.

***

Chernyak O.Yu. The Classification of rights of users on the legislation of Ukraine and European Union

On the basis of analysis of legislation of Ukraine and European Union complex research is conducted for to the decision of concept and maintenance of civil legal status of consumers with the selection of element of such status - rights of users. Classification of rights of consumers is conducted. General and the special rights of consumers are certain.